

לפי שהן דומות בכתיבתן, בתי"ן וכפי"ן דומות בכתיבה, וכן גימ"ל וצד"י, אלא שבגימ"ל למטה מה שבצד"י למעלה [כ"פ רש"י, והמאירי סובר שכוונתו לצד"י פשוטה (סופית), שאם עומדת בהפוך היא דומה לגימ"ל. המאירי לומד מזה שראש הימני של הצד"י אינו זקוף אלא שטוח מעט כלפי צד ימין הכותב], וכן הוא ע"פ רוב בשאר חילופי האותיות שבברייתא, באלפי"ן ועייני"ן נחלקו ראשונים. הרמב"ן ורוב הראשונים פירשו גם בזה מפני שדומות בכתיבתן. רש"י (שבת שם) ורא"ש (הל' ס"ת סי' יב) פירשו מפני שדומות בקריאתן. וכ"כ רבי' חננאל (מובא בס' התרומה סוף הל' תפילין): שלא יקרא אלפי"ן עייני"ן, ופי' המאירי (בק"ס שם), שא"כ הסופר סבור מאחר שדומות בקריאתן לא יהא נחשב טעות אם החליפן בכתיבתן, ונראה שפי' כן כדי שלא יקשה לרש"י הרי ל' הברייתא שלא יכתוב אלפי"ן וכו'.

א. רגל ח"א ורגל חקו"ף.

רגל השמאל שבה"א תלויה (מנחות כט,ב), וכן רגל הקו"ף תלויה (שבת קד,א), והיינו שרגל הקו"ף עשויה כמו ירכה [רגל השמאלית] של הה"א שאינה נוגעת כלל לקו העליון שעל גבה (רמב"ן שבת שם). הרמב"ן (שם) סובר שכל הצורות הנזכרות בסוגיא הן לעיכובא, ומוכיח המאירי מדבריו, שרגל מאלית של הקו"ף הנוגעת בגגה פוסלת בס"ת מחמת פסול דבוקה (מאירי שבת שם וק"ס שם). המאירי תמה על פסק זה, שלא הוזכר פסול דבוקה אלא באות הנוגעת בחברתה שיש בזה חסרון היקף גויל, אבל בדיבוק של עצמה אין האות נפסלת. והוא מחלק בזה בין רגל הה"א ורגל הקו"ף, שברגל הה"א הדבוקה לגגה פוסלת, שמצד הדיבוק דומה לחי"ת וכל שנפסדה צורת האות ודומה לאחרת פסולה אבל רגל הקו"ף אם דבוקה בגופה לא נפסדה צורתה, שאינה דומה בזה לאות אחרת ועדיין היא קו"ף (מאירי שם ושם). [ואף הרמב"ן נראה שלא פסל בדיעבד בקו"ף דבוקה, ראה שו"ת הרשב"א ח"א סי' ת"ת, בשם הרמב"ן שצריך דבוקה בס"ת ולא הזכיר בזה פסול, וכן בחיד' הרמב"ן לא כתב כן מפורש אלא בדרך כלל].

הרשב"ן דן בזה בכ"מ (רשב"ן ח"א סי' נ"נא וח"ב סי' עג), ואף שמתחילה נטה לחלק בין ה"א דבוקה שפוסל לקו"ף דבוקה, ומטעמו של המאירי, למעשה מסיק שבשתי האותיות אינו אלא למצוה ולא לעיכוב, ומביא ראיה שה"א הדבוקה כשרה בדיעבד ממ"ש רב אשי במנחות (כט,ב) חזינא להו לספרי דווקני דתלו ליה לכרעא דה"א, משמע שרק דייקנים כתבו כן למצוה מן המובחר. וכתב שאין בכך משום שינוי לאות אחרת, שלבא"ה יש הבדל בין הה"א לחי"ת, שבחי"ת הרגל השמאלית מחוץ לגגה ובה"א הרגל בפנים. ואף המאירי הרגיש שמדברי רב אשי יש סתירה להנחתו וכתב שאף הוא מודה שאם עשה גגה של הה"א רחב ורגל השמאלית שלה בפנים

וניכר מעוקץ הגג היוצא שהיא ה"א ולא חי"ת אינה פוסלת אפילו כשדבוקה לגג (מאירי בק"ס). ומ"מ נראה שיש חילוק בין שיטת רשב"ץ [אשר כדבריו כתב גם המרדכי מנחות בהל' קטנות סי' תתקנ"ג] ומאירי. שלדעת המאירי כדי להכשיר רגל דבוקה בה"א צריך שיהא היכר גדול שהיא בפנים, שאפילו תינוק שאינו לא חכם ולא טיפש יבחין מיד שאינה חי"ת אלא ה"א, ואילו לדעת הרשב"ץ [והמרדכי] די בהיכר כל שהוא.

בספרי המסורה כתוב ט"ז ההי"ן במשנה תורה נדבקות. כך מביא המאירי בק"ס שם מאמר ב' ח"ב בשם תקון ספרי דווקני משם ספר עלי [הוא ספר תאגי]. וכן כתוב בהן, שחי קופי"ן בתורה דבוקות, והן: "לשמחה בקמיהם" (שמות לב, כה); "העומדים על הפקודים" (במדבר ז, ב). כ"ה במסורה גדולה. וכ"כ בביאור הר"א שטיין על הסמ"ג הל' ס"ת, עשין כה בשחי קופי"ן הללו שכן הוא בס' תאגי ושכן מצא בתיקון ס"ת ישן. ובמנחת שי על "בקמיהם" כתב שלא נהגו כן סופרי עירו, גם לא נמצא כן בספרים כת"י קדמונים. אבל מהר"ם לונזאנו באור תורה פ' כי חשא כתב שטעות היא במסורה ושקופי"ן הללו "ככל הקופי"ן שאינן דבוקין" [ועי' תורה שלימה כרך כ"ט ח"א פ"י ות"ב פ"ט].

בירושלמי מגילה (פ"א ה"ט) אמרו: תורת הראשונים לא היה ה"א שלהם סתום, והבינו ראשונים (או"ז ח"א סי' תקנ"ב; תשב"ץ ח"א סי' נא וח"ב סי' עג) מזה, מכלל ששל אחרונים היה סתום, שעשו רגל הה"א מחוברת לגגה, ועכ"פ אין לפסול ס"ת מפני דביקת ההי"ן שלה לגג, מאחר שאין כל הדורות שווים בכך. וכש"כ ברגל הקו"ף שכשרה בדבוקה (תשב"ץ ח"א שם). והקו"ח הוא כדברי המאירי הנ"ל שבקו"ף א"א להחליפה באות אחרת אפילו בדבוקה (תשב"ץ ח"א שם). בתו"ש (שם ח"א), הבין מל' הירושלמי שבזמן האמוראים היתה הה"א דבוקה אלא שהיתה להם מסורה שבתקופה קודמת לא היתה דבוקה. בקרבן העדה פירש, תורת הראשונים... כלומר שכן הוא משנים קדמוניות לכתוב רגל ההי"א תלויה ולא היתה כוונתם לדיוק אבל בדורות אחרונים לא, ולא ראה דברי האו"ז ותשב"ץ.

במנהגי הדורות בתפוצות ישראל, מביא רשב"ץ (ח"א שם) בשם הר"ש חלאיו על קהל מאירקה, שהיו שם מקדם חכמים גדולים מפרובינציה וצרפת וקטלוניה והיה שם יותר מששים ס"ת חדשים וישנים, וברבים מהם רגל הקו"ף היתה דבוקה, וכן הוא מעיד על רבינו נסים גירונדי, "רבם של רבותי, שכתב ס"ת לעצמו והיו רגלי הקו"ף דבוקות לגגם". אך עי' בחיד' הר"ן לרי"ף, שבת שם: "ומכאן שצריך להרחיק הרגל [של הקו"ף] מן הגג ולא שידבקו כזה", ואולי שם ע"פ רמב"ן כתב כן (עי' לעיל) וליה לא סבירא ליה. ועיי"ש שרשב"ץ מביא מראב"ע בס' הצחות שכל האותיות באות

מצורה אחת, כלומר כל חלקי האות דבוקים באות, חוץ מן הה"א "שהיא שתי צורות". רשב"ץ מוכיח מזה שבקו"ף אף לכתחילה אין כותבים אותה "שתי צורות", היינו רגלה נחלק מגנה אלא דבוקה, כדי שתהא בת צורה אחת. רשב"ץ מוסיף: "ואע"פ שהחכם ז"ל [ראב"ע] לא היה רב בקי בדינים אבל כשר הוא לעדות, ומעדותו למדנו שכך היה בספרים הקדמונים".

מאיך העידו גדולי אשכנז שבדקו ספרי תורה של כמה מאות שנים ולא מצאו בהם רגל הקו"ף דבוקה, אפילו שתי הקופי"ן של "לשמצה בקמיהם" ו"העומדים על הפקודים" [עי' קסת הסופר ח"ב עמ' ק' הערה לג בשם מכתב מאליהו — ההגהות לס' אור תורה הנ"ל — שבדק בס"ת ישנים של פראג, ביניהם ס"ת של מהר"ל ותלמידו בעל תויו"ט, גם בדק בוורמייזא בס"ת שהיו אומרים שהוא של הרב מהר"ם מרוטנבורג זצ"ל ובכולם אין קופי"ן אלו דבוקות. ופשוט שכש"כ שאר הקופי"ן שלא מצאו ביניהן דבוקות].

בשתייהן, רגל השמאלית של הה"א ושל הקו"ף, נפסקה ההלכה שאם נגעו אל הגג פסול בדיעבד (טור יו"ד סי' רעד ושו"ע או"ח סי' לב סי"ח וסכ"ה וסי' לו ס"ב ורמ"א בשו"ע אהע"ז סי' קכה ט"ז, וכ"פ ב"ש וח"מ שם), וכמש"כ הרא"ש (הל' ס"ת סי' יב): כל האותיות צריכים שיהיו גולם אחד חוץ מן הה"א והקו"ף, אך לא הזכיר שבה"א וקו"ף הוא לעיכובא. ובלשונו של מהר"ם מרוטנבורג, מובא בברוך שאמר — קובץ ספרי סת"ם, עמ' פו: צריכים כל האותיות להיות דבוקות ושלימות ותמימות ומשולבות מכל צד [בשו"ת הריב"ש רס"י קכ: כדי שלא יראו כשתי אותיות או כשני חצאי אותיות], לכד מה"א וקו"ף. וגם הוא לא כתב בהן לעכובא. המקור להלכה שאף בדיעבד פוסל הוא התרומת הדשן (פסקים סי' מה): שצריכים לכתוב האותיות כמו שניתנו לנו מסיני והיינו שיהיו כל האותיות מחוברות גוף אחד, חוץ מן הה"א והקו"ף שיש להן חלק בלתי מחובר, ולכן פוסלים אף בדיעבד כשרגלן דבוקות. ובית יוסף רס"י לו מוסיף חומרא בשם מהרי"ק שורש צח, שאפילו אם נדבקה הרגל לגג כחוט השערה באופן שתינוק שאינו לא חכם ולא טיפש קורא את האות ה"א או קו"ף פסול. בגט, במקום שיש חשש עיגון נחלקו הפוסקים, מהרי"ק (שורש עא) מכשיר, ויש פוסלים (עי' משנה ברורה סי' לב ס"ק פג, בבה"ל ד"ה רגלי בשם המג"א והר"ח ושכן מוכח בב"י יו"ד סי' רעו).

בסת"ם, יש מחלקים בין תפילין ומזוזות שפסול אף בקריאת התינוק שקורא אותן ה"א וקו"ף, ובין ס"ת שכשתינוק קורא אותן כתיקונן, שבזה אין צריך להוציא ס"ת אחר בשביל כך אפילו כשדבוקות לגגן (ביאור הלכה שם).

לענין תיקון יש לפעמים הבדל בין ה"א לקו"ף. הרשב"א כתב, אם

נדבקה הרגל לגג צריך לחקן, ותיקונן ע"י שגורר הרגל כולה וחוזר וכותב אותה תלויה, וא"צ לגרור כל האות אלא הרגל, כי הגג כדין נכתב (שו"ת הרשב"א המיוחסות סי' רלו), וכ"כ הריב"ש (סי' קכ), וכן נפסק להלכה (טוש"ע או"ח סי' לב סי"ח). ונראה הטעם עפ"ד מהר"ם והרא"ש הנ"ל ששתי אותיות אלו א"צ שיהיו מגולם אחד אלא הן כעשויות משתי גופי אותיות, ולפיכך כשיש פסול ברגל השמאלית אינו נחשב כפסול באות כולה, וזהו שכתבו כי הגג כדין נכתב, והיינו שהגג ורגל הימנית כאות נפרד ובאותה אות לא נפל פסול. כן הוא הדין בין בה"א בין בקו"ף (מ"ב שם ס"ק פה). ודוקא כשנעשית הנגיעה בשעת הכתיבה, שכתב בפסול, אבל אם נעשה לאחר הכתיבה אין דין הה"א והקו"ף שוה, שבה"א צריך למחוק הרגל כולה, שכל שמשיר כל שהוא עדיין שם ה"א הראשונה עליה, שיש סוברים כי רגל הה"א דיה בנקודה, שכן נקראת בירושלמי חגיגה (פ"ב ה"א): נקודה מלמטן (ועי' קובץ ספרי סת"ם, עמ' צה-צו), ובקו"ף אינו צריך לגרור כל הרגל ודי שיבטלנה מצורת האות (בה"ל שם), הגר"א פוסק להקל בדיעבד בשתיהן, כדעת האומרים שבין בה"א בין בקו"ף לא נאמר רגל תלויה אלא למצוה ולא לעיכוב (ביאור הגר"א או"ח סי' לב ס"ק יח).

[אמרו חז"ל (מנחות כט,ב) שצורת הה"א רומזת לעולם הזה שנברא בה"א [במ"א ביארתי בזה מ"ש בתחילה נעשה [אברם] אב לארם ולכסוף [כשקרא לו אברהם] נעשה אב לכל העולם כולו (ברכות יג,א), שכשרצה הקב"ה לעשותו אב לכל העולם הוסיף לו אות ה' שבה נברא כל העולם], ומלמטה דומה הה"א לפרוזדור פתוח, שכל הרוצה לצאת — לתרבות רעה (רש"י) — יצא, ורגלה השמאלית תלויה — כאדם התלוי בתשובה (אגור סי' פה), שאם בא לחזור בתשובה מעלין אותו בפתח העליון בין רגל שבתוכו לגגו. ולכן יש תג — או עוקץ — על הה"א למעלה בגגה משמאל, שהבא לחזור הקב"ה קושר לו כתר (מנחות שם ורש"י), והוא מה שנקרא בירושלמי (חגיגה פ"ב ה"א): נקודה מלמעלה.

בירושלמי אמרו שזהו רמז שהיורדים לשאול עתידים לעלות. ואולי בא לרמז לפי הירושלמי לתחיית המתים ולא כבבלי שהוא רמז לעליית הבעל תשובה, שכן לשון הירושלמי: מה ה"א פתוח מלמטן, רמז לכל באי עולם שהן יורדין לשאול, מה ה"א יש לו נקודה מלמעלה משעה שהן יורדין הן עולין, ופי' קרבן העדה וגדולים צדיקים במיתתם מבחייהם. אולם מאחר שאמר קודם רמז לכל באי עולם וכו' משמע שאין המדובר בצדיקים דוקא [וכן לא מסתבר שמיירי בבעל תשובה דוקא כבבלי, כמו שמפרשים ראשונים], אבל אם נפרשו על תחיית המתים, א"ש הלשון שאמר לכל באי עולם, ע"ד הכתוב בדניאל: ורבים מישני עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה

לחרפות ודראון עולם (דניאל יב,ב), וכן משמע מבראשית רבה (יב,י): ומה ה"א וכו' רמז שכל המתים יורדים לשאול, והעוקץ שלו מלמעלה רמז שעתידים לעלות, ולפיכך א"ש יותר בירושלמי גירסת המנהיג הל' תפילין: מאחר [ולא: משעה] שהן יורדין וכו'.

ב. צורת האותיות בכתבים שונים.

לענין פסול כתבו הרא"ש (כלל ג' סי' יא) והמאירי (ק"ס שם ח"א) שאין שינוי בצורת האות פוסל אלא או בשנפסדה צורתה לגמרי ע"י השינוי או שנשתנה צורתה עד שדומה לאות אחרת, הבי"ת ככ"ף או ה"א כחי"ת וכיו"ב מהדברים שנזכרו בברייתא, שיצאו עי"ז מכלל כתיבה תמה, אבל אם אינו בכלל זה כשר אף ששונה מהצורה המקובלת, שהרי צורת האותיות משתנית תמיד ממקום למקום, כגון מצרפת לספרד [ל' המאירי. ל' הרא"ש: וצורת האותיות אינן שוות בכל המדינות, הרבה משונה כתב ארצנו (ר"ל אשכנז שערק משם) מכתב הארץ הזאת (ספרד, מקום שנכתבו הדברים)]. ואף הרמב"ן שסיים, אחר שפירש האותיות הדומות שבברייתא: "ומפני שצריך לזהר בכ"ז בכתיבת ס"ת תו"מ לפיכך כתבתי דברים הללו שכל הטועה בצירוף האותיות פסול והפסיל הכל", ופשוט שאין כוונתו לכל שינוי שהוא בצורה אלא לשינוי הדומה להמוזכר בברייתא, וממילא שאין מקום להבנת המגיה בפנים דברי הרמב"ן, הוצ' בני ברק תשי"ט וז"ל: זהו דבר חדש והפוסקים כתבו דבר עבד כשר בשאינה דומה לצורת אות אחרת אף ששינה צורתה, ע"כ. שאמנם אף רמב"ן לא כיון לכל שינוי צורה אלא כמש"כ, לאותן שבברייתא, וזהו שאמר "ולפיכך כתבתי דברים הללו", ר"ל שבברייתא (וכ"כ בכוונת הרמב"ן שו"ת עין יצחק חיו"ד סי' כח אות טו ושו"ת מהרש"ם ח"ז סי' קיב). וכן נפסק להלכה, אם שינה בצורת הכתב אינו פסול (הרמ"א שו"ע או"ח סי' לו ס"א), ר"ל ששינה מכתב האשכנזים הנקרא "כתיבה תמה" [ומסתמא לכך כיון רמ"א כשכתב: ולכתחילה יכתוב בכתיבה תמה] לכתב הנקרא "וועליש" שרגילים בו הספרדים, ובדרכי משה מביא מקורו דברי הרא"ש בתשובה הנ"ל: הרבה משונה כתב ארצנו וכו' שר"ל משונה כתב אשכנזי מכתב ספרדי, וכמו שהבין במקדש מעט סי' לו סק"ג.

מטעם זה הורה בנוב"י שחמונת האותיות שבאו בספרי פוסקים (עי' בחיבור "ילקוט צורת האותיות" שהעתיק כמעט כולם) אינן לעיכוב אלא למצוה, ומפני שמה שלא נאמר מבואר בגמרא בצורת האותיות אינו מעכב (שו"ת נובי"ק יו"ד סי' פ' ותניינא יו"ד סי' קעא). מדבריו לכאורה משמע, שכל שהוזכר בתלמוד מעכב, ולפ"ז גם שאר דברים שאמרו מעכבים, כגון שתג הקו"ף פונה כלפי הרי"ש, או שרגלה של דלי"ת משופעת לאחוריה כלפי הגימ"ל (שבת קד א), וכן מ"ש: שי"ן — שקר, דקאי אחד כרעא